

MARZANNA FARNICKA
Uniwersytet Zielonogórski

W POSZUKIWANIU UWARUNKOWAŃ TRANSMISJI MIĘDZYPOKOLENIOWEJ – ZNACZENIE PEŁNIONEJ ROLI RODZINNEJ W KONTYNUOWANIU WZORCÓW RODZICIELSTWA

Współcześnie wielokrotnie konfrontujemy się z odmiennym od znanego z doświadczeń własnych rodzin sposobem realizowania rodzicielstwa. Wspomniane zmiany dotyczą wielu obszarów: pełnienia ról rodzicielskich czy czasu jego podjęcia (Wałęcka-Matyja, 2014). Samotne rodzicielstwo jako wybór, związku typu LAT (*living apart together*), związku typu DINKS (*double incom no kids*), urlopy tacierzyńskie – to niektóre ze zjawisk, które obrazują przemiany w funkcjonowaniu współczesnych rodzin (Liberska, 2014; Wałęcka-Matyja, 2014). Dotychczasowy wzorzec zmienił się z powszechnego (normatywnego) na alternatywny. Dziś, ze względu na ich częstość, traktuje się je jako jedne z form życia rodzinnego. Podobne zmiany wartościowania dotyczą kohabitacji czy rozwodów. Badaniem zmiany w sposobie realizowania zadań rozwojowych zajmują się J. Arnett (2007) – na gruncie międzynarodowym, a na gruncie polskim A. Oleszkowicz i A. Misztela (2015).

Zmiany w funkcjonowaniu rodziny wiążą się z przeobrażeniami pełnienia ról i w większości przypadków powodują ich przebudowę. W tym miejscu można się zastanowić, kto jest predysponowany do podejmowania nowych zadań lub przekształcania starych i w ten sposób wprowadzania zmiany w funkcjonowanie rodziny? Przekształcony przez nowe zachowanie lub obserwowane zmiany kontekst rodzinny zwrótnie oddziałuje na struktury wiedzy społecznej innych jej członków, inicjując ciąg zmian nie tylko w ocenie, wiedzy, wartościowaniu, ale także w strukturach oczekiwanego przez nich doświadczenia, a także daje nowe sposoby radzenia sobie.

Powstaje pytanie: kto może być „łamaczem rodzinnych przekazów”, a kto raczej będzie ich kontynuatorem? W związku z tym, że rodzicielstwo jest jednym z kluczowych momentów życiowych (Kowalik, 2003), istnieje wiele oczekiwań, sądów, ewaluacji na jego temat. Przejawiają się one w postawach do niego, wartościach mu przypisywanych oraz określonych sekwencjach zachowań zwianych z jego realizacją (np. narzeczeństwo – praca – ślub – mieszkanie – dziecko). W artykule przeprowadzono analizę czynników sprzyjających powielaniu i łamaniu dotychczasowych (ukrytych w przekazach rodzinnych) uwarunkowań podejmowania rodzicielstwa w rodzinach trójpokoleniowych.

WIEDZA SPOŁECZNA

JAKO ŹRÓDŁO PRZEKAZÓW RODZINNYCH I MECHANIZMY JEJ ZMIANY

Problem zmiany wzorców funkcjonowania w literaturze był podejmowany przez antropologów i socjologów w XX wieku. Każda kultura ma charakterystyczny wzór konfiguracji wyuczonych zachowań jej uczestników i rezultatów tych zachowań, którymi są: postawy, wiedza, wartości, idee, cele jednostkowe, a także wytwory materialne, dzięki którym jest rozpoznawalna (Linton, 2002). Należy podkreślić, że według Lintona (2002) rzeczywisty wzór kulturowy jest serią konkretnych zachowań jednostek należących do danego społeczeństwa, które jednak mogą się różnić w pewnych granicach. Wzory te przekazywane są w procesie uczenia się, a w szczególności w wyniku naśladownictwa. Ogromna liczba zachowań stanowiących kulturę może być poklasyfikowana na podstawie sytuacji, które zazwyczaj je wywołują. Należy brać pod uwagę, że zachowanie jednostek pozostaje nie tylko w relacji do aktualnej sytuacji, ale i do szczególnych zadań kulturowych, które społeczeństwo wysuwa odnośnie do danej osoby. Zachowania pozostające w obrębie kategorii zachowań skutecznych są uznawane za normalne natomiast inne – nie. To znaczy, że te ostatnie ani nie są skuteczne ani nie są postrzegane jako normalne przez członków danej społeczności. W tym miejscu pojawia się pytanie: kto decyduje o tym, czy coś jest skuteczne, czy nie? Cechą wzorów w obrębie kultury jest ich spójność psychologiczna i to na jej podstawie określa się normalność jakiegoś zachowania. Zachowania pasujące do wzorca uważa się za skuteczne i w ramach danej kultury takimi one są. Tym, co integruje zachowania jednostki, jest ich cel oraz zgodność z założonym systemem wartości bądź rozpoznawanym jako własny. Cykl zmiany w obrębie określonego wzoru rozpoczyna zazwyczaj „dewiacja”, czyli odstępstwo od jakiegoś określonego zachowania. Są one dopuszczane i akceptowane, ponieważ pojedyncze zachowania są łatwe do osiągnięcia i nie naruszają systemu wartości. Umożliwia to więc pewien wachlarz zmienności. Gdy jednak zachowanie jednostki, początkowo akceptowane, wykracza poza

akceptowane w kulturze granice odmienności, oryginalności powtarza się coraz częściej i staje się atrakcyjne dla innych i jest przez nich podejmowane, kultura musi „ustąpić”. W konsekwencji wzór kulturowy ulega modyfikacji lub ubogaceniu. W tym też momencie wytwarza się nowa wartość, na przykład alternatywny styl życia, który stając się nową wartością, prowadzi także do modyfikacji dotychczasowego wzoru wartości. W ramach analizowanego podejścia ukazane są rola i znaczenie wartości jako „strażników” kulturowych wzorów zachowań. Pełnią one taką funkcję ze względu na to, że stosunkowo wolniej i trudniej ulegają zmianie niż inne składniki kultury (Linton, 2002). Od ich stabilności zależy więc stałość kultury i powtarzalność rozwoju jednostek oraz grup ją tworzących. Osoby wprowadzające zmiany (dewiacje) na początku muszą złamać obowiązujące wartości i traktowane są jako „łamacze dotychczasowych wzorów”.

Także R. Benedict (1999), która opisywała zmiany na poziomie kultury jako zmianę obowiązujących wzorców zachowań, wskazała, że odpowiada za nie sformułowana przez nią zasada relatywizmu kulturowego. Zasada ta zakłada, że każda kultura tworzy typowe dla siebie układy odniesienia, według których ludzie żyjący w jej zasięgu dokonują oceny wielu zjawisk z zakresu życia społecznego. Jednostka, tworząc koncepcję siebie samej, plan życia, opiera się w mniejszym lub większym stopniu na wartościach społecznych stanowiących podstawowy, wręcz osiowy ich składnik. Tym, co łączy ludzi między sobą w danej kulturze, są wspólne idee i sposób życia. Zatem kultura dostarcza jednostce surowego materiału, z którego buduje ona swoje życie. W takim świetle zasadne jest przyjęcie założenia, iż wartości są przejawem środowiska życiowego jednostki i jego budulcem wykorzystywanym w interpretacji doświadczeń życiowych oraz tworzeniu oczekiwań wobec przyszłości (Tyszkowa, 1985; Bauman, 2008; Liberska, 2004).

Prace M. Mead dostarczyły podstaw do diagnozy źródeł problemów i konfliktów, związanych z przemianami kultury (1978). Autorka rozróżniła trzy sposoby transmisji kulturowej. Zachodzące w nich procesy i mechanizmy opisała jako wzorce kultury postfiguratywnej, prefiguratywnej i kofiguratywnej (Mead, 1978). Zdaniem przytaczanej autorki wymiana i swoisty transfer międzypokoleniowy może występować z różnych kierunków: zarówno „z góry” (od starszych, kultura postfiguratywna), jak i „z dołu” (od młodszych, kultura prefiguratywna), a także dwustronnie z boku (od rówieśników, kultura kofiguratywna) oraz wykorzystywać różne formy przekazu (historie rodzinne, pieśni, wzorce zachowań, Internet, literatura, sztuka, marzenia, oczekiwania).

Mechanizmowi tworzenia się wiedzy społecznej i procesowi jej zmiany można się także przyjrzeć z perspektywy rodziny (w ujęciu systemowym). Tezy podejścia systemowego znajdują zastosowanie do wyjaśnienia rozwoju i funkcjonowania człowieka oraz grup (w szczególności małych, jakimi są rodziny), a także obrazują możliwy

model przyjmowania nowych treści w system rodzinny. W tym ujęciu rodzina stanowi jednolity system psychospołeczny, w którym jednostka jest specyficznym podsystemem zaangażowanym w proces wzajemnych oddziaływań między wieloma innymi podsystemami na różnych poziomach hierarchii (Radochoński, 1986; Rostowska, 2008). Jednym z głównych procesów regulujących zmiany zachodzące w systemie jest proces homeostazy. Homeostazę można określić jako tendencję do zachowania równowagi systemu, niezależnie od zmian zewnętrznych. Działanie tego procesu można obserwować między innymi w sytuacjach trudnych i kryzysowych, wtedy zazwyczaj wszyscy członkowie rodziny zgodnie podejmują działania, aby utrzymać ją oraz relacje panujące między jej członkami. Utrzymaniu homeostazy służą podobne, niekiedy identyczne, powtarzające się wzorce zachowań członków rodziny. Podsystemy rodzinne w momentach przełomowych czy niestabilności, jakim są na przykład: odejście młodego dorosłego z rodziny, urodzenie się nowego członka rodziny czy śmierć jednego z członków rodziny mogą sięgać do wzorców ukrytych w przekazach rodzinnych (doświadczenie i wiedza rodzinna). Czasami jednak nie wystarcza to, aby poradzić sobie z procesem rozwoju indywidualnego poszczególnych członków rodziny i zachodzi ponowne rozpoznawanie i ustalanie granic między pokoleniami, weryfikacja wartości i norm oraz sposobów funkcjonowania. Przeobrażenie roli, zmiana sposobu funkcjonowania, może być zapowiedzią konfliktu w relacjach rodzinnych i wzajemnych oczekiwaniach (na linii dziadkowie–rodzice–młodzi dorośli (Tyszkowa, 1985).

Transmisja międzypokoleniowa odpowiada za przekazywanie szeroko rozumianego doświadczenia i wsparcia między pokoleniami, umożliwiając realizację zadań traktowanych jako cenne (nawet takich, których wcześniejsze pokolenia nie realizowały lub realizowały w inny sposób). Za przykład takiego procesu może posłużyć wspieranie dorosłego dziecka, które jest rodzicem samotnie wychowującym dziecko/dzieci. Poprzez pomoc w opiece nad wnukami czy odwiedziny, rozumiejąc trudną sytuację i potrzeby, dziadkowie (i rodzice) wspierają córkę lub syna w realizacji rodzicielstwa w zmienionej formie. Przedstawiony przykład obrazuje i podkreśla aktywność w relacji między rodzicami a dziećmi, która może się stać zarówno jednym ze źródeł rozwoju, jak i konfliktów w rodzinie (np. gdyby rodzice postanowili nie odwiedzać wnucząt ze względu na brak akceptacji nowego wzorca lub jako nacisk na zalegalizowanie związku).

Proces transmisji międzypokoleniowej jest zjawiskiem złożonym i nieostrym. Badacze w różny sposób operacjonalizują jego występowanie (jako podobieństwo badanych cech lub jako stwarzanie warunków do wystąpienia określonych zachowań (por. Farnicka, Liberska, 2014). Podstawowa teza transmisji międzypokoleniowej (Rostowska, 1995) głosi, że kluczową rolę odgrywa w niej proces socjalizacji. Zgodnie z nią przyjmuje się założenie, że doświadczenia związane z socjalizacją dokonującą

się w rodzinie w sposób decydujący wpływają na system wartości rozwijającej się jednostki oraz jej cele życiowe. Dalekosiężne następstwa tego procesu będą widoczne w zachowaniach realizowanych w przyszłości przez następne pokolenie. Zdaniem uznanej polskiej badaczki tej problematyki T. Rostowskiej, proces ten przejawia się przede wszystkim w sposobie reagowania i funkcjonowania w sytuacjach stresowych, nowych i życiowo doniosłych (Rostowska, 1997).

Na transmisję nie tylko wiedzy i wartości, ale intraindywidualnych struktur: otwartości i różnicowania ja, w rodzinie zwrócił uwagę Bowen (1978). Autor wskazał na rodzinne uwarunkowania przejmowania struktur, które są podwalinami tożsamości oraz mają wpływ na sposób percepcji i reakcji na zmieniającą się rzeczywistość (por. Markus, 1977).

UWARUNKOWANIA PODEJMOWANIA RODZICIELSTWA

Do teoretycznej analizy związków procesów intergeneracyjnych na uwarunkowania podejmowanych zadań rozwojowych można wykorzystać różne koncepcje. Tutaj jako punkt wyjścia przyjęto koncepcję R. Havighursta (1981), teorię planowanego zachowania (*theory of planned behaviour*) I. Ajzena (1991) oraz temporalny model zmian rozwojowych J. Trempały i L. Malmberga (1996). Przedstawione koncepcje teoretyczne, choć wykorzystują różne pojęcia, wskazują, że dla podejmowania i planowania zachowania ważne są ewaluacje wpływu wydarzeń, oczekiwania i naciski społeczne.

Z punktu widzenia koncepcji zadań rozwojowych jednym z kluczowych zadań rozwojowych okresu wczesnej dorosłości oprócz startu w roli zawodowej są: wybór partnera życiowego i podjęcie rodzicielstwa (Havighurst, 1981; Gurba, 2011). Jednym z ważnych czynników mających związek z realizacją zadań rozwojowych w podejściu Havighursta (1981) są naciski społeczne. Tworzą one układ stymulujący rozwój zgodnie z wskazywanym przez nie społeczno-kulturowym wzorcem oczekiwanego zachowania. Naciski społeczne (zgodnie z modelem Horowitz, za: Brzezińska, 2000, s. 210) działają na jednostkę przez wsparcie społeczne dawane określonym zachowaniom, które wyraża się między innymi tworzeniem okazji i warunków do ich realizacji. Zatem obserwowana zmiana sposobu i tempa podejmowania zadań rozwojowych, na przykład wczesnej dorosłości zwana „syndromem odraczenia” (rodzicielstwa, separacji od rodziców czy opóźnianie podjęcia decyzji o wyborze partnera¹), może

¹ Syndrom ten oznacza, że decyzje te są podejmowane później, a w konsekwencji po 30. roku życia następuje ich kumulacja, która oznacza zagęszczenie wydarzeń życiowo istotnych. Chociaż ostatnio można zauważyć trend wydłużania czasu na podejmowanie pierwszego rodzicielstwa (nawet po czterdziestce) lub pomijanie fazy budowania związku.

oznaczając zmianę siły nacisków lub społeczno-kulturową zmianę oczekiwań wobec wzorców normatywnego rozwoju w tym okresie życia (Mynarska, 2011; Slany, 2006).

Teoria Ajzena (1991) jest zbudowana wokół pojęcia intencji, które zawiera w sobie wszelkie komponenty motywacyjne prowadzące do zrealizowania planowanego zachowania. Głównym założeniem modelu jest twierdzenie, że zazwyczaj (w normalnej sytuacji) ludzie zachowują się zgodnie ze swoimi intencjami. Intencje zmieniają się w czasie, w następstwie zaistnienia zmian w jednej z trzech grup czynników wpływających na nie. Czynnikiemami tymi są: postawy, subiektywne normy i kontrola nad zachowaniem. Zostały one pokrótce przedstawione poniżej. *Postawy* są związane z przekonaniem o efektach zachowania, czyli ewaluacją wpływu danego zachowania na jednostkę lub otoczenie. Przykładem związku postawy z intencją i zachowaniem jest następująca teza: im wyższa subiektywna wartość (znaczenie) rezultatu danego zachowania dla jednostki, tym bardziej pozytywna postawa wobec niego, a co za tym idzie – silniejsza intencja, aby je zrealizować. Subiektywne *normy* są związane z presją społeczną, wywieraną w kierunku realizacji lub powstrzymywania się od danego zachowania. Subiektywne normy są tworzone przez jednostkę na podstawie osobistych przekonań o aprobachie danego zachowania ze strony „znaczących innych” (np. przez rodziców, partnera, przyjaciół, jak również przez całe społeczeństwo) lub jej braku. Ostatnim czynnikiem, który wpływa na intencje, jest *kontrola nad zachowaniem*. Ajzen (1991) rozróżnił dwa aspekty poczucia kontroli: *rzeczywiste* (realne zasoby, np. czas, pieniądze, wykształcenie) oraz *subiektywnie* postrzegane sprawowanie kontroli nad wydarzeniami (jestem wytrwały, konsekwentny, mam szczęście, nie dam sobie rady). Zatem zgodnie z analizowaną teorią młoda osoba, która decyduje się na przerwaniu studiów, wyjazd za granicę z dotychczasową partnerką, zdaje sobie sprawę z nietypowości lub typowości takiego zachowania w rodzinie i oczekuje pewnego rodzaju konsekwencji w relacjach między poszczególnymi jej członkami: wsparcia lub krytyki (Freudenreich, Liberska, Miluska, 2011). Oczekiwanie to oraz poczucie wpływu może warunkować nie tylko intencje, ale i dalsze relacje w rodzinie.

Trzecie podejście teoretyczne wykorzystane do analizy procesu realizacji rodzicielstwa w rodzinach koncentruje się na związku ukierunkowania na przyszłość z realizowaniem zadań życiowych w określonym kontekście rodzinnym (temporalny model zmian rozwojowych J. Trempały i L. Malmberga (1996). W modelu tym podstawowymi kategoriami są: kontekst i doświadczenie indywidualne. Autorzy zakładają, że wiedza społeczna, oczekiwania wobec przyszłości i ewaluacja wpływu oczekiwanych wydarzeń stanowią wyznaczniki transformacyjnej aktywności podmiotu względem kontekstu życiowego. W ten sposób dynamiczna interakcja między tymi systemami wyznacza dalszy rozwój zarówno jej uczestników, jak i całości tworzonego przez nich systemu. Zatem zorientowanie na przyszłość nie jest tylko wypadkową wieku i spostrzeganych wydarzeń normatywnych, ale kształtuje się przede wszystkim w określonej rzeczywistości społeczno-kulturowej jako subiektywna „teoria własnego

życia” czy „koncepcja życia rodziny”. Na socjokulturowy kontekst rozwoju składają się zdarzenia o wymiarze społecznym i historycznym (makropoziom), zdarzenia towarzyszące zmianom dnia codziennego w określonym środowisku życia (egzopoziom), wydarzenia dotyczące różnych sfer życia i podejmowanych ról (mezopoziom) i codzienne wydarzenia (mikropoziom). Kontekst ten ma wpływ bezpośrednio na doświadczenie indywidualne oraz na grupę procesów ukierunkowania na przyszłość, którymi są: motywacja, planowanie i ewaluacja wydarzeń. Należy jednak zauważyć, że sam kontekst życiowy podlega zmianom poprzez wpływ konsekwencji realizowanych (lub niezrealizowanych) działań tworzących *doświadczenia indywidualne*. *Doświadczenie indywidualne* jest organizowane w ramach dwóch systemów: schematów wiedzy społecznej i wiedzy o sobie (Trempała, 2002, s. 187). W obrębie *wiedzy społecznej* zaakcentowano dwa wymiary: poczucie normatywności i dystansu międzypokoleniowego. Natomiast w obrębie *samowiedzy* wskazuje się na wymiary takie jak samoocena i poczucie kontroli nad własną przyszłością. W analizowanym modelu procesy *ukierunkowania na przyszłość*, do których zalicza się: motywację, planowanie i ewaluację, uruchamiane są na podstawie wiedzy społecznej oraz wiedzy o sobie. Po uruchomieniu procesów ukierunkowania na przyszłość tworzą się struktury doświadczenia oczekiwanego, które zawierają w sobie ładunek emocjonalny oraz temporalny (np. założenie rodziny, podjęcie pracy, ukończenie lub rozpoczęcie szkoły w określonym wymiarze czasu, np. biologicznym, społecznym). Można zatem podsumować, że na podstawie wcześniejszych doświadczeń indywidualnych (schematy wiedzy społecznej, w której ukryte są przekazy rodzinne, wiedza o sobie lub postawy) jednostka tworzy wyobrażenia o przyszłości (lub intencje) oraz plany działania. Znacząco by to, że procesy kulturowe ukryte w kontekście społecznym oraz przekazach rodzinnych często pozostają w mniej lub bardziej dynamicznej interakcji z procesami osobotwórczymi. Adekwatne zatem jest w tym miejscu stwierdzenie A. Giddensa, że czynniki kulturowe to jedne z wielu determinantów rozwoju osobowego jednostki i że w większości wypadków osobowości przeciętnych normalnych jednostek mogą być wyjaśniane w sposób kulturowy (Giddens, 2001). W literaturze przedmiotu podkreśla się nawet, że od charakterystyki kontekstu życia (wcześniejsze doświadczenia, ale i środowisko rodzinne) zależy przebieg procesu nabywania doświadczeń². Badania M. Czerwińskiej-Jasiewicz (1997) wskazały na zależności pomiędzy warunkami dorastania a odmiennymi wyobrażeniami własnej przyszłości. Natomiast H. Liberska (2006) uwarunkowania rodzinne traktuje jako jedną z przyczyn zróżnicowania oczekiwań młodzieży wobec przyszłości. Jej badania wskazały między innymi na podobieństwo wybranych aspektów orientacji przyszłościowych

² Wskazuje się, że czasem sama świadomość określonego kontekstu może warunkować dalszy proces nabywania doświadczeń.

młodzieży i jej rodziców, które są zależne od czynników związanych ze środowiskiem rodzinnym, w tym wykształcenia rodziców³.

Z drugiej strony w momencie zauważenie różnic międzypokoleniowych w sposobie realizacji i podejmowania zadań można wnioskować o zmianach zachodzących w schematach wiedzy społecznej lub wiedzy indywidualnej i poszukiwać ich uwarunkowań.

MODEL BADAWCZY

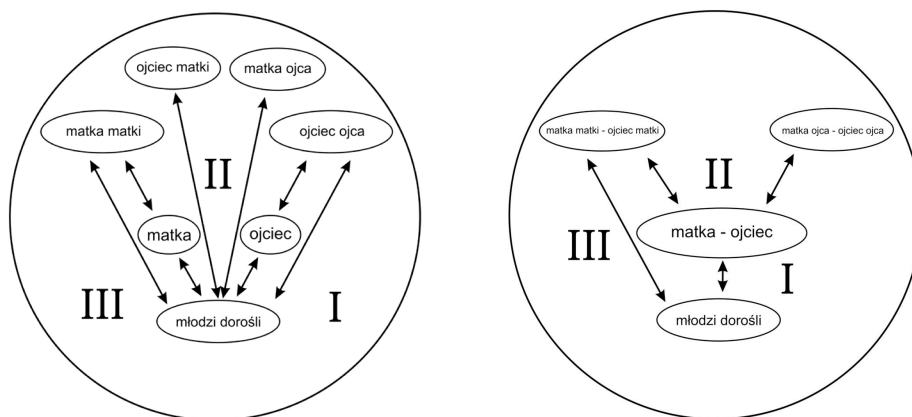
Przyjęty model badania miał charakter eksploracyjny. Celem badania była odpowiedź na pytanie dotyczące związku płci i pełnionej roli rodzinnej (syn, córka, matka, ojciec, dziadek, babcia) z siłą transmisji międzypokoleniowej uwarunkowań podejmowania rodzicielstwa. Transmisję międzypokoleniową zoperacjonalizowano jako zgodność między poszczególnymi osobami lub pokoleniami w zakresie mierzonych zmiennych. Jej siłę mierzono na trzech wymiarach: transmisja pełna – zgodność występująca w trzech pokoleniach, transmisja częściowa – podobieństwo pomiędzy dwoma pokoleniami, oraz brak transmisji. Badania siły transmisji na przykładzie podejmowania zadania rozwojowego, jakim jest rodzicielstwo, podjęto z perspektywy ekologicznej, w której zakłada się nieustanne występowanie indywidualnych oddziaływań i relacji między zmiennymi (oddziaływania I-, II- i III-rzędowe, Bronfenbrenner, 1981). W opisywanym badaniu proces transmisji międzypokoleniowej sprawdzano w modelu hierarchicznym diad i triad ze szczególnym uwzględnieniem relacji rodzice – młodzi dorośli (jako relacji I-rzędowych), relacji w pokoleniu rodziców z ich własnymi rodzicami (relacje II-rzędowe) oraz relacji między osobami z pokolenia dziadków z młodymi dorosłymi (relacje III-rzędowe, por. ryc. 1).

Wybór tego modelu umożliwił także analizę znaczenia płci badanych (i pełnionej roli rodzinnej) dla transmisji międzypokoleniowej w procesie tworzenia przyszłościowej perspektywy temporalnej, która ma związek z kształtowaniem dalszej drogi życiowej człowieka⁴.

Punktem wyjścia do utworzenia modelu badawczego był temporalny model zmian rozwojowych (Trempała, 2002) oraz reinterpretacja koncepcji orientacji przyszłościowej Nurmiego (1993). W rozpatrywaniu oczekiwań temporalnych podstawowymi kategoriami były: doświadczenie indywidualne (wiedza społeczna) i doświadczenie oczekiwane. Założono, że proces transmisji międzypokoleniowej przejawiał się w zgodności między pokoleniami w tych obszarach (por. ryc. 2). W badaniach

³ Zbieżność ta dotyczyła zakresu treści orientacji przyszłościowych. W zakresie oczekiwanego czasu ich wystąpienia rodzice i ich dzieci tworzyli odmienne hierarchie oczekiwań.

⁴ Należy pamiętać, że jednostka nie tylko reaguje na rzeczywistość i jej wymagania, ale aktywnie ją tworzy (Pervin, 2002).

Ryc. 1. Przyjęte modele oddziaływań I-, II- i III-rzędowych w badanych rodzinach

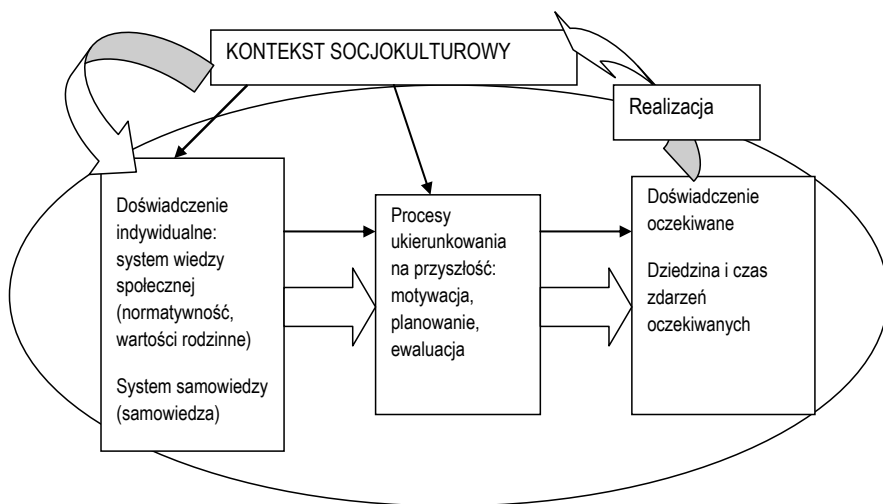
Źródło: opracowanie własne.

własnych poszukiwano podobieństw i różnic uwarunkowań oczekiwanego doświadczenia związanego z podejmowaniem rodzicielstwa między pokoleniami w rodzinach trójpokoleniowych. Analiza ta umożliwiła porównanie procesu transmisji międzypokoleniowej w dwóch obszarach życia rodziny: zastanego (przechowywanego w obszarze wiedzy o świecie i o sobie – doświadczenie indywidualne) oraz oczekiwanego⁵.

Obszar eksploracji badawczej przedmiotu transmisji międzypokoleniowej (jej treści) dotyczył normatywnego wartościowania i umiejscawiania zadań rozwojowych wczesnej dorosłości w strukturze planowanych działań wśród trzech pokoleń oraz ewaluacji znaczenia wydarzeń, do których zaliczono: rozpoczęcie kariery zawodowej, usamodzielnienie się ekonomiczne, rozluźnienie więzi z rodzicami, znalezienie partnera życiowego, podjęcie I i kolejnego rodzicielstwa. Obszar ten wybrano, ponieważ z punktu widzenia wielu koncepcji rozwojowych jednym z kluczowych wydarzeń okresu wczesnej dorosłości, ale i w życiu człowieka, jest podjęcie decyzji o rodzicielstwie (Havighurst, 1981; Erikson, 2004; Gurba, 2011).

W postępowaniu badawczym starano się znaleźć odpowiedź na następujące pytanie: „Czy pełniona rola rodzinna związana z płcią biologiczna ma znaczenie dla występowania podobieństw między członkami rodzin w trzech pokoleniach w zakresie wiedzy społecznej, procesów ewaluacji oraz oczekiwanego czasu realizacji zadania jakim jest rodzicielstwo?”.

⁵ Wielu badaczy wskazuje na związek ukierunkowania na przyszłość z realizowaniem zadań życiowych, podejmowaniem decyzji i kształtowaniem własnej tożsamości (por. Obuchowski, 1993; Liberska, 2004).

Ryc. 2. Przyjęty model badawczy (mała czarna strzałka oznacza możliwy proces transformacji międzypokoleniowej)

Źródło: opracowanie własne.

W badaniu wyłonione zostały dwa plany analizy procesu transmisji międzypokoleniowej w rodzinie. W pierwszej kolejności skupiono się na sprawdzaniu warunków transmisji (zmiennie wyjściowe warunkujące proces transmisji, za które przyjęto pozytywny klimat emocjonalny w rodzinie). Etap ten pozwolił dobrać ostateczną grupę badanych rodzin. W drugim etapie postępowania badawczego skoncentrowano się na poszukiwaniu podobieństw modeli uwarunkowań oczekiwanego doświadczenia między pokoleniami (analizy podobieństwa dokonywano w poszczególnych rodzinach, a następnie poszukiwano podobnych wzorców między wszystkimi badanymi rodzinami). Ze względu na charakter eksploracyjny badań wykorzystywano analizy ex-post oraz wielokrotną analizę regresji (model krokowy). Za każdym razem sprawdzano związki pomiędzy eksplorowanymi ilościowymi zmiennymi o rozkładzie normalnym. Poszukując obrazu współzmienności pomiędzy zmiennymi, skoncentrowano się tylko na tych modelach, których wartość przewidywania $R > 0,5$.

TECHNIKI I NARZĘDZIA BADAWCZE

Poniżej zaprezentowano wykorzystane techniki i narzędzia badawcze oraz zestawienie badanych zmiennych wraz z narzędziami ich pomiaru (w tab. 1).

Kwestionariusz doświadczeń życiowych (Boszkiewicz, 1997) bada ewaluację wpływu zdarzeń na życie jednostki. Kwestionariusz zastosowany w badaniu składał się

z 20 pytań dotyczących wydarzeń z wczesnej dorosłości, takich jak: wybór partnera życiowego, ukończenie szkoły, podjęcie pierwszej pracy, utrata pracy, narodziny dziecka, przeprowadzka do własnego mieszkania itp. Respondentów proszono o podanie oceny znaczenia wpływu danego zdarzenia na własne życie (np. pierwsza praca, ukończenie szkoły) na 7-punktowej skali (od 0 do 6). Na skali tej „6” oznaczało ocenę wpływu wydarzenia na życie jako bardzo pozytywnego, „5” – umiarkowanie pozytywnego, a „0” oznaczało ocenę wpływu danego wydarzenia jako zdecydowanie negatywnego (wskaźnik α -Cronbacha narzędzia wynosił 0,76).

Narzędzie do badania oczekiwanych wydarzeń (por. Farnicka, 2011) umożliwia zbieranie danych obrazujących preferowany i jawny schemat występowania określonych wydarzeń, ich kolejność i tempo w odniesieniu do siebie, swojego dziecka, lub wnuka. Badanie narzędziem wymagało od badanego określenia wieku, w którym osoba reprezentująca w tej rodzinie najmłodsze pokolenie ukończy szkołę i uzyska pełne przygotowanie do zawodu, rozpocznie pierwszą pracę, uzyska poczucie stabilizacji zawodowej i materialnej, wybierze partnera życiowego, urodzi się jej pierwsze i kolejne dziecko. W badaniu rzetelności tego kwestionariusza współczynnikiem α -Cronbacha uzyskano wynik 0,767.

Test stosunków rodzinnych w wersji dla dorosłych E. Bene–J. Anthony w opracowaniu A. Frydrychowicz (1986) jest znanym narzędziem, dlatego opisane zostanie jedynie jego zastosowanie. Metodę wykorzystano w celu poznania stosunków emocjonalnych w rodzinie w obrębie nadawanych i odbieranych uczuć pozytywnych i negatywnych pomiędzy poszczególnymi osobami. Stopień bliskości mierzono w następujący sposób: sumowano częstości nadawanych i odbieranych uczuć od danej osoby (według instrukcji zawartej w podręczniku). W ten sposób uzyskano liczbę – dodatnią lub ujemną – mówiącą o percypowanym klimacie emocjonalnym w danej rodzinie (im wyższa liczba dodatnia, tym bardziej pozytywny klimat emocjonalny). Wyniki z przedziału $< 0,10$ przyjęto jako wskaźnik pozytywnego umiarkowanego klimatu rodzinnego, wyniki powyżej 10 jako wskaźniki silnie pozytywnego klimatu emocjonalnego. Natomiast wyniki w przedziale $< 0 \text{ do } -10 >$ potraktowano jako wskaźnik umiarkowanie negatywnego klimatu emocjonalnego, a wyniki poniżej – 10 jako wskaźniki silnie negatywnego klimatu emocjonalnego w rodzinie.

Technika własna do badania kolejności i wartości przypisywanych określonym zadaniom rozwojowym to skala szacunkowa według techniki Q-sort, wzorowana na *Narzędziu do badania wartości osobistych* B. Wojciszke zaprezentowanym w publikacji *Struktura „ja” – wartości osobiste i zachowanie* (1986). Wykorzystuje się tu sortowanie kart (*storting card*). Na kartach zostały przedstawione 24 zadania rozwojowe z okresu adolescencji, wczesnej dorosłości i dorosłości wyróżnione przez Havighursta (1981). Doboru zadań spośród wszystkich zadań dokonano na podstawie wyboru 20 osób (12 niepsychologów i 8 psychologów). Ostateczną decyzję o puli i sposobie sformułowania zadań (24 zadania po 8 z każdego okresu) podjęto na podstawie wskazań

Tab. 1. Wskaźniki zmiennych i narzędzia ich pomiaru

Konstrukt	Zmienne	Narzędzie pomiaru
Wiedza społeczna w obszarze koncepcji normatywnego rozwoju funkcjonującego u przedstawicieli trzech pokoleń	normatywność poszczególnych zadań rozwojowych w okresie wczesnej dorosłości	technika własna do badania kolejności i wartości przypisywanych określonym zadaniom rozwojowym, normatywnej kolejności
	kolejność występowania określonych zadań w sekwencji rozwojowej	technika własna do badania kolejności i wartości przypisywanych określonym zadaniom rozwojowym, percypowanej ich normatywnej kolejności
	wartości przypisywane przez badanych poszczególnym zadaniom rozwojowym	technika własna do badania kolejności i wartości przypisywanych określonym zadaniom rozwojowym
Ewaluacja określonych wydarzeń życiowych	ocena znaczenia danego wydarzenia w życiu na siedmiopunktowej skali (od zdecydowanie pozytywnego wpływu – 6 do zdecydowanie negatywnego – 0)	kwestionariusz doświadczeń życiowych
Oczekiwanie przyszłościowe związane z czasem realizacji zadań wczesnej dorosłości	badani podawali oczekiwany wiek młodego dorosłego w momencie zrealizowania poszczególnych zadań	narzędzie do badania oczekiwanych wydarzeń
Charakterystyka środowiska rodzinnego	klimat i związki emocjonalne w rodzinie	test stosunków rodzinnych
Siła transmisji międzypokoleniowej	0 – brak podobieństw (brak transmisji) 1 – podobieństwo pomiędzy dwoma pokoleniami (transmisja częściowa) 2 – podobieństwo pomiędzy trzema pokoleniami (transmisja pełna)	częstości zgodności trzech kohort w badanych obszarach
Dane metryczkowe	pleć, określenie kohorty pokoleniowej (młody dorosły, rodzic, dziadek)	rozmowa

Źródło: opracowanie własne.

4 sędziów kompetentnych (psychologowie rozwojowi, W-Kendala). Badanie narzędziem przebiegało trzyetapowo. W etapie pierwszym badani z 24 zadań zapisanych na osobnych kartach wybierali te, które według nich najczęściej zdarzają się osobom w wieku pomiędzy 22. a 35. rokiem życia. W ten sposób badana była *normatywność*

występowania poszczególnych zadań rozwojowych w tym wieku. Uzyskane wyniki przekształcone zostały na rangi. Rangą 1 zostało oznaczone zadanie, które występowało najczęściej itd. W kolejnym etapie badani wybrane przez siebie zadania rozwojowe układali według *percypowanej normatywnej kolejności* ich występowania u osób w okresie wczesnej dorosłości. Instrukcja była następująca: „Wybrane przez Ciebie (Panią/Pana) wcześniej karty z określonymi wydarzeniami życiowymi ułóż według kolejności ich występowania tak, aby to, które wydarzy się najwcześniej, było jako pierwsze, a potem kolejne, aż do tego, które wydarzy się najpóźniej”. W ten sposób uzyskano dane na temat normatywnie spostrzeganej kolejności zadań rozwojowych wśród badanych. Wynik zapisywano w następujący sposób: zadaniu położonemu jako pierwszemu przypisywano wartość 1, kolejnemu 2, i tak dalej. Etap trzeci polegał na ułożeniu wybranych przez siebie wcześniej zadań rozwojowych według osobistego znaczenia (od najbardziej do najmniej dla nich ważnego/istotnego).

GRUPA BADANA

Badaniem objęto trzy kohorty: osoby w okresie wczesnej dorosłości, ich rodziców (osoby z okresu średniej dorosłości) oraz ich dziadków (osoby będące w okresie późnej dorosłości). Badania przeprowadzono, wykorzystując dobór celowy do grupy młodych dorosłych. Musieli oni spełniać trzy kryteria: wiek (między 20 a 35 lat), posiadanie realnej możliwości kontaktu z członkami rodziny ze starszych pokoleń (z minimum jednym z pokolenia rodziców i dziadków) oraz umiarkowanie pozytywny i silny pozytywny klimat emocjonalny między pokoleniami w rodzinie (badany *Testem stosunków rodzinnych Anthony-Bene*). Ze względu na założenie o konieczności znalezienia rodzin, w których klimat emocjonalny rodziny będzie podobny, przyjęto umiarkowanie pozytywny klimat jako próg uczestnictwa w badaniu⁶. W pierwszej turze badania wzięło udział 578 osób ze 130 rodzin. Dwadzieścia jeden rodzin nie spełniło kryterium związanego z klimatem emocjonalnym w rodzinie. Ostateczną grupę badaną stanowiło 478 osób ze 109 rodzin. Pokolenie młodych dorosłych (w wieku 19-35 lat) reprezentowało 109 osób, pokolenie ich rodziców 175 osób (w tym 97 matek i 88 ojców), pokolenie dziadków reprezentowane było przez 194 osoby (w tym 112 stanowiły babcie, a 82 osoby – dziadkowie, tab. 2).

⁶ Kryterium klimatu emocjonalnego ustalono na podstawie literatury. Chociaż wiadomo, że proces transmisji międzypokoleniowej zachodzi w rodzinach o każdym klimacie emocjonalnym, to tutaj w celu uzyskania jednorodnej grupy zdecydowano się na selekcję rodzin ze względu na ten wskaźnik.

Tab. 2. Ostateczna grupa badana – struktura

	Młody dorosły	Matka	Ojciec	Matka matki	Ojciec matki	Matka ojca	Ojciec ojca
	109 (23%)	97	88	68	48	44	34
Rodzice		175 (36%)		116 (24%)		78 (17%)	
Wszyscy	478						

Źródło: opracowanie własne.

REZULTATY BADAŃ

Podobieństwa z zakresie wiedzy społecznej, ewaluacji i oczekiwań temporalnych dotyczących rodzicielstwa

Wyniki badań dostarczają podstaw do wnioskowania o procesie transmisji międzypokoleniowej w odniesieniu do normatywnej koncepcji realizacji rodzicielstwa we wczesnej dorosłości. W większości obszarów związanych z podejmowaniem rodzicielstwa rozpoznano proces transmisji o charakterze pełnym w przypadku młodych dorosłych kobiet (córek) oraz ich matek. Materiał zebrany na tym etapie badań pozwolił zobrażować zachodzący proces transmisji międzypokoleniowej w obszarze rodzicielstwa: jego wartości, ewaluacji i poczucia normatywności zadań z nim związanych (tab. 3). Zgodności między poszczególnymi osobami i kohortami pokoleniowymi mierzono w zależności od zmiennych (statystyka Kruskala-Wallisa, a w przypadku zmiennych ilorazowych wykorzystywano Anova i test Tukeya).

Celem tego etapu procesu badawczego było rozpoznanie obszarów zgodności w obrębie wiedzy społecznej, ewaluacji wpływu wydarzeń i doświadczenia oczekiwanego wśród trzech pokoleń. Uzyskany obraz grup badanych wskazuje na występowanie u nich poczucia zmian pomiędzy pokoleniami, potwierdzając w pewien sposób przynależność osób badanych do trzech różnych generacji. W tym kontekście zgodność wymiarów, zarówno w konstrukcji treściowej, jak i temporalnej, można odczytać jako przejaw siły procesów transmisji międzypokoleniowej, a brak zgodności jako efekt zakłócenia bądź przerwania tego procesu przez przemiany społeczno-kulturowe, ingerujące w system rodziny. W tabeli 3 przedstawiono w sposób syntetyczny uzyskane wyniki.

Na podstawie różnic między pokoleniami w wartościach nadawanych poszczególnym zadaniom rozwojowym można wnioskować o częściowym procesie transmisji

Tab. 3. Obszary zgodności międzypokoleniowej w rodzinach w zakresie zmiennych związanych z podejmowaniem rodzicielstwa

Obszar	Transmisja międzypokoleniowa pełna	Transmisja międzypokoleniowa niepełna (2 pokolenia)	Istotność różnic między grupami
Ewaluacja wpływu wydarzeń	<ul style="list-style-type: none"> – przeprowadzka do własnego mieszkania – wybór partnera życiowego – ślub – ciąża własna lub partnerki – urodzenie I dziecka – urodzenie kolejnego dziecka – opieka nad dziećmi – spędzanie czasu z dziećmi 	<ul style="list-style-type: none"> – zajmowanie się domem 	<p>Df = 2; F = 4,225; $p < 0,01$ różnica dotyczy pokoleń dziadków i młodych dorosłych</p>
Normatywna wartość przypisywana zadaniom rozwojowym	<ul style="list-style-type: none"> – przygotowanie do życia z partnerem – urodzenie pierwszego i kolejnego dziecka – opieka nad dziećmi – zajmowanie się domem 	<ul style="list-style-type: none"> – wybór partnera życiowego 	
Normatywna kolejność przypisywana zadaniom rozwojowym	<ul style="list-style-type: none"> – wybór partnera życiowego – urodzenie pierwszego i kolejnego dziecka – opieka nad dziećmi – zajmowanie się domem 	<ul style="list-style-type: none"> – przygotowanie się do życia z partnerem 	<p>różnica między dziadkami a resztą pokoleń (chi-kwadrat = 9,868; df = 2; $p = 0,007$)</p>
Doświadczenie oczekiwane	<ul style="list-style-type: none"> – wiek urodzenia kolejnego dziecka – wiek osiągnięcia stabilizacji materialnej i zawodowej 	<ul style="list-style-type: none"> – wiek znalezienia partnera życiowego – wiek urodzenia pierwszego dziecka 	<p>Df = 2; F = 6,665; $p < 0,001$ Df = 2; F = 4,225; $p < 0,05$ w obu przypadkach różnica między młodymi dorosłymi a ich dziadkami</p>

Źródło: opracowanie własne.

międzypokoleniowej zadania, jakim jest *wybór partnera życiowego*, oraz o pełnym procesie transmisji w odniesieniu do pozostałych zadań występujących w koncepcjach normatywnego realizowania rodzicielstwa. Natomiast w zakresie normatywnej kolejności realizowania sekwencji zadań rozwojowych związanych z podejmowaniem i realizowaniem rodzicielstwa, pokolenia różniły się jedynie kolejnością zadania *przygotowanie się do życia z partnerem*. Młodzi dorośli oczekiwali jego wystąpienia później niż pozostałe osoby badane.

Odnośnie do oczekiwanego wieku w momencie urodzenia pierwszego dziecka odnotowano różnice pomiędzy dziadkami a młodymi dorosłymi i między młodymi kobietami i mężczyznami. Dziadkowie i młode dorosłe kobiety oczekiwali urodzenia pierwszego dziecka około rok wcześniej niż pozostałe osoby w rodzinie. Natomiast w przypadku czasu wyboru partnera życiowego rodzice oczekiwali późniejszego wyboru niż pozostali członkowie rodzin.

MODELE UWARUNKOWAŃ ZMIENNYCH Z OBSZARU EWALUACJI I OCZEKIWAŃ TEMPORALNYCH DOTYCZĄCYCH RODZICIELSTWA

Uwarunkowania ewaluacji wydarzeń. W grupie młodych dorosłych znaleziono dwa predykatory dla zmiennych: ewaluacja wpływu wydarzenia: urodzenie pierwszego i urodzenie kolejnego dziecka. Były nimi ewaluacja opieki nad dziećmi oraz poziom wykształcenia osoby badanej. W wyższym stopniu wyjaśniają one ewaluację wśród kobiet ($R^2 = 0,602$) niż mężczyzn ($R^2 = 0,33$). W grupie rodziców okazało się, że ewaluację urodzenia pierwszego dziecka warunkuje ocena ciąży i opieki nad dziećmi. Wyjaśniają one opisywaną zmienną w 70% (matki $R^2 = 0,71$, ojcowie $R^2 = 0,704$). Można zauważyć także, że w tej podgrupie zmienna ewaluacja ciąży ma większy wpływ niż ewaluacja opieki nad dziećmi.

Analiza uwarunkowań zmiennej ewaluacji wpływu urodzenia kolejnego dziecka wśród poszczególnych członków rodzin wskazuje, że pojawił się nowy wzór uwarunkowań. Każde z pokoleń wskazuje na inne zmienne wyjaśniające. Rodzice w większym stopniu łączą wpływ urodzenia się kolejnego dziecka z ewaluacją opieki nad dziećmi niż najstarsze pokolenia. Zupełnie inny obszar zmiennych podają młodzi dorośli. Młode dorosłe wskazują jako zmienne wyjaśniające (R^2 modelu = 0,703) ocenę urodzenia pierwszego dziecka ($\beta = 0,796$, $r = 0,790$, $p < 0,001$) i oczekiwany wiek rozpoczęcia pierwszej pracy ($\beta = 0,213$, $r = 0,211$, $p < 0,05$). Natomiast mężczyźni wskazywali ($R^2 = 0,859$) ewaluację wpływu narodzenia pierwszego dziecka ($\beta = 0,313$, $r = 0,281$, $p < 0,01$) i ewaluację wyboru partnera życiowego ($\beta = 0,754$, $r = 0,677$, $p < 0,001$).

Modele uwarunkowań oczekiwanego doświadczenia

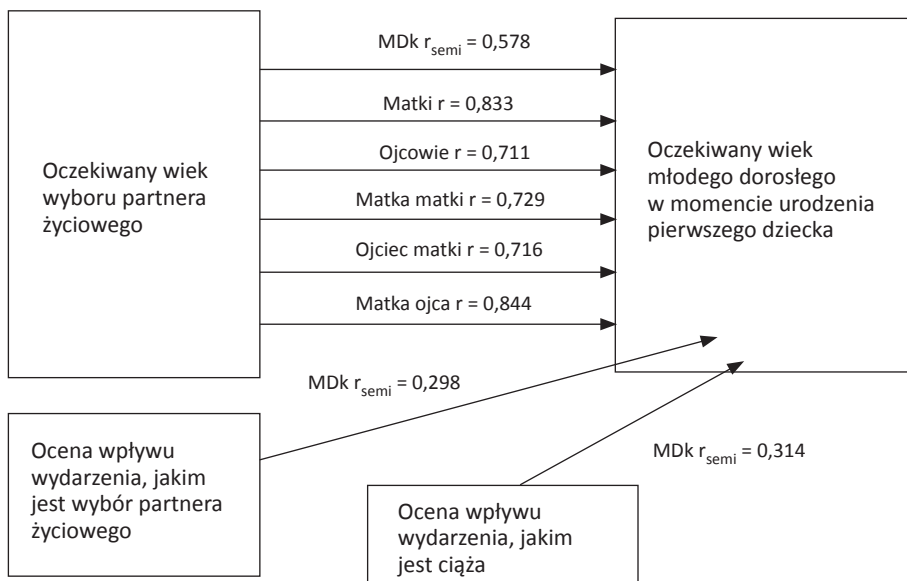
Wśród młodych dorosłych kobiet, ich babek oraz matek *oczekiwany wiek urodzenia się pierwszego dziecka* był związany pozytywnie z oczekiwanym wiekiem w momencie znalezienia partnera życiowego oraz z oceną wpływu na życie wydarzenia, jakim jest wybór partnera życiowego oraz negatywnie z ewaluacją wydarzenia, jakim jest ciąża (por. ryc. 3). Zmienne występujące w modelu to: *oczekiwany wiek młodego dorosłego w momencie znalezienia partnera życiowego* ($\beta = 0,611$, $r = 0,578$, $p < 0,001$), *ewaluacja wpływu ciąży* ($\beta = -0,354$, $r = -0,314$, $p < 0,005$) oraz *ewaluacja wpływu wyboru partnera życiowego* ($\beta = 0,3548$, $r = 0,298$, $p = 0,005$, $R^2 = 0,38$). Zaobserwowane w tej podgrupie zależności wskazują, że wśród młodych dorosłych kobiet *oczekiwany wiek urodzenia pierwszego dziecka* występuje pozytywna korelacja pomiędzy tą zmienną a zmiennymi: *oczekiwany wiek w momencie znalezienia partnera życiowego* oraz *ocena wpływu na życie wydarzenia, jakim jest wybór partnera życiowego* i korelacja negatywna ze zmienną: *ewaluacja wpływu na własne życie wydarzenia, jakim jest ciąża*. Oznacza to, że:

- im późniejszym wieku młoda kobieta oczekuje znalezienia partnera, tym w późniejszym wieku oczekuje ona urodzenia swojego pierwszego dziecka;
- im bardziej pozytywnie ocenia wpływ wyboru partnera życiowego na swoje życie, w tym późniejszym wieku oczekuje urodzenia swojego pierwszego dziecka;
- im bardziej pozytywną walencję przypisuje wydarzeniu takiemu jak ciąża, tym *oczekiwany wiek w momencie urodzenia przez nią pierwszego dziecka* jest niższy.

Analiza regresji wielokrotnej nie wykazała istotnych związków w podgrupie młodych dorosłych mężczyzn.

Zatem w przypadku kobiet wyniki badań dostarczają podstaw do wnioskowania o pełnym procesie transmisji międzypokoleniowej w odniesieniu do uwarunkowań oczekiwanego czasu urodzenia się pierwszego dziecka. Zauważona zgodność w trzech pokoleniach kobiet może być przykładem trójpokoleniowego modelu transmisji uwarunkowań.

W przypadku zmiennej *oczekiwany czas urodzenia się kolejnego dziecka* zauważone podobieństwo modeli dotyczyło dwóch pokoleń: między matkami a ojcami matek, młodymi dorosłymi mężczyznami a ich matkami, młodymi dorosłymi mężczyznami a ojcami ojców oraz między młodymi dorosłymi kobietami a matkami ich matek. Warto zauważyć, że w przypadku uwarunkowań tej jednej zmiennej zauważono podobieństwo modeli z pominięciem ojca.

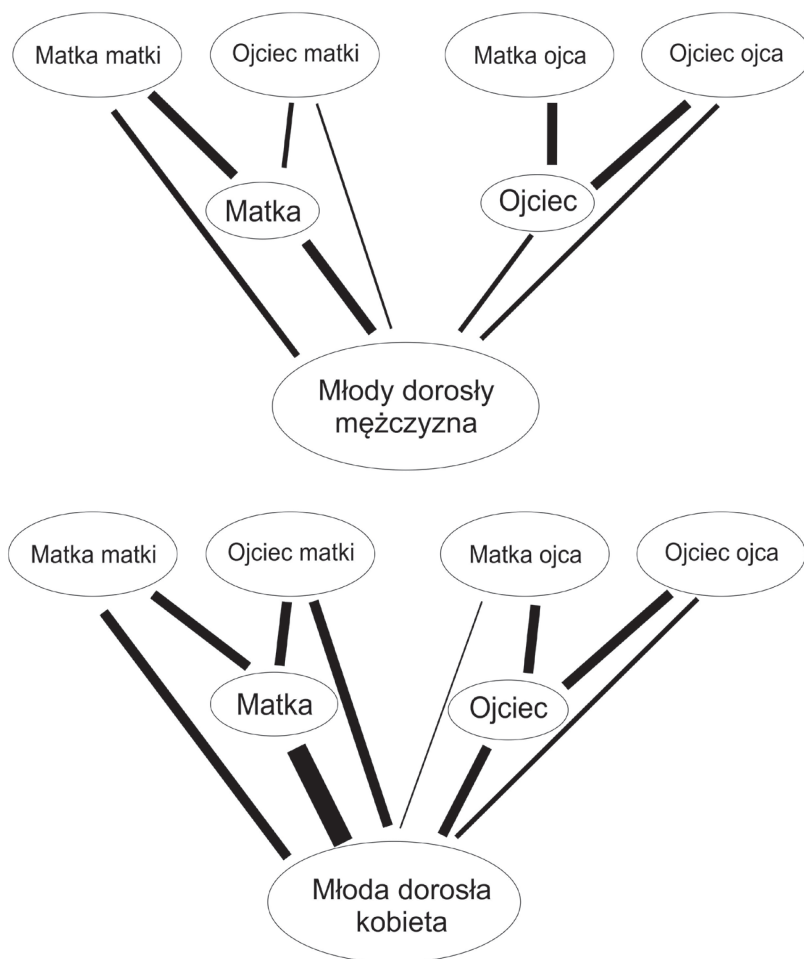

Ryc. 3. Uwarunkowanie zmiennej *oczekiwany wiek młodego dorosłego w momencie urodzenia pierwszego dziecka* (MDk – młoda dorosła kobieta, istotność równania regresji dla wszystkich modeli $p < 0,001$)

Źródło: opracowanie własne.

SIŁA TRANSMISJI

Poniżej przedstawiono graficzną ilustrację uzyskanych wzorców podobieństw między poszczególnymi osobami w rodzinie. Średnia wszystkich podobieństw uwarunkowań wskazuje, że oddziaływania między matką a córką okazały się najsilniejsze (średnia 6), natomiast relacja między matką a synem jest słabsza (3). Podobieństwo między matkami a ich matkami i ojcami jest takie samo (3). Tak samo silne są relacje między dziadkami ze strony matki a wnuczkami (3). Natomiast transmisja przez relacje między dziadkami a wnuczkami ze strony ojca jest o połowę słabsza (1,5). W relacjach młodych dorosłych synów z ojcami występuje mniejsza siła (1,5) niż w relacjach ojców z córkami (3). Najsilniejszą relację ojciec ma ze swoją matką i córką (3), słabszą z własnym ojcem (2,25) i synem (1,5). Uzyskany obraz wskazuje na pewne ograniczenie lub wycofanie się ojców z relacji z synem. Porównanie częstości relacji wskazuje na wyraźną różnicę w relacjach między dziadkami a wnuczkami. Można zauważyć silniejsze oddziaływanie dziadków ze strony matki na wnuczki (3) niż na wnuków (babcia – 1, dziadek – 1,5). Średnia relacja między młodym dorosłym a matką jego matki wynosi 1,5, a w przypadku matki ojca nie występuje wcale. Nie można wykluczyć, że właśnie słabość tej relacji odpowiada za ograniczone dziedziczenie w linii męskiej (lub jego brak por. ryc. 1).

Ryc. 4. Siła transmisji w rodzinie między poszczególnymi członkami (grubość linii łączącej osoby w rodzinie przedstawia częstość występujących podobieństw uwarunkowań podejmowania zadań rozwojowych)

Źródło: opracowanie własne.

DYSKUSJA WYNIKÓW

Uzyskany obraz transmisji wskazał na jej dwa mechanizmy. Pierwszy przejawiał się zgodnością trzech pokoleń w treści i strukturze koncepcji rozwoju, zawartych zarówno w systemie doświadczenia oczekiwanego, jak i systemie wiedzy społecznej. Drugi zaś polegał na transmisji uwarunkowań oczekiwanego doświadczenia oraz ewaluacji

Tab. 4. Różnice średnich podobieństw modeli uwarunkowań ewaluacji wydarzeń i oczekiwanego czasu wydarzeń ze względu na rolę rodzinną trzech pokoleń

Obszar zgodności uwarunkowań	Suma kwadratów	df	Średni kwadrat	F	Istotność
Ewaluacji wydarzeń	1,029	2	0,514	5,136	0,008
Oczekiwanego czasu wydarzeń	1,745	2	0,872	3,744	0,028

Źródło: opracowanie własne.

znaczenia wydarzeń na życie jednostki. Wyniki badań dostarczają podstaw do wnioskowania o procesie transmisji międzypokoleniowej w odniesieniu do normatywnej koncepcji realizacji rodzicielstwa we wczesnej dorosłości. W większości obszarów związanych z podejmowaniem rodzicielstwa rozpoznano proces transmisji o charakterze pełnym. Należy podkreślić, że podobieństwo między pokoleniami dotyczyło nie tylko przekazu treści ukrytych w wiedzy społecznej, ale i procesu ewaluacji oraz struktur oczekiwanego doświadczenia.

Uwzględniając wagę czynnika płci w transmisji międzypokoleniowej (Fajkowska-Stanik, 2001) w procesie analizy wyników, każdorazowo sprawdzano istniejące relacje wewnątrzrodzinne zgodnie z rolami rodzinnymi w schemacie: młoda dorosła–matka–matka matki, młoda dorosła–matka–ojciec matki i podobnie w związkach z ojcem i jego rodziną. Analiza przebiegu transmisji wskazuje, że transmisja najczęściej przerywana była w relacji ojciec ojca–ojciec oraz młody dorosły–ojciec. Brak transmisji wśród młodych dorosłych mężczyzn i ojców ojca może wskazywać na ich rolę w procesie wprowadzania zmian w obrębie nazwanego wcześniej „modelu alienacji”. Zatem przerwanie transmisji najczęściej dotyczyło mężczyzn w drugim i pierwszym pokoleniu, co oznacza rolę związaną z wyłamywaniem się z modelu podobieństw wewnątrzrodzinnych. Uzyskane rezultaty wskazują jednak, że alienacja ta może zachodzić jedynie w stosunku do własnej rodziny pochodzenia w relacji z ojcem. Należy bowiem podkreślić istnienie relacji z matkami i podobieństwo wzorców w relacji z nimi. Podobny rezultat uzyskała M. Sitarczyk, która badała transmisje postaw rodzicielskich ojców w rodzinie. Rezultaty przez nią uzyskane wskazują na to, że część wiedzy o ojcach transmitowały matki (Sitarczyk, 2002).

Badanie uzyskanych wzorców transmisji wskazało, że największa podatność na tak zwane „naciski rodzinne” dotyczy relacji między młodymi dorosłymi a ich rodzicami i dziadkami ze strony matki. Uzyskane wyniki wskazują, że właśnie w tych relacjach następuje największa wymiana informacji i zachodzą procesy przebudowywania wiedzy, wartości oraz sposobów funkcjonowania. Uzyskane rezultaty mogą wskazywać, że w tym przypadku przy podejmowaniu rodzicielstwa to kobiety są raczej nośnikami tradycji a mężczyźni nośnikami zmian. Oznacza to, że w przypadku kobiet

obserwujemy zgodność (zarówno oczekiwań, wartości, ewaluacji, jak i oczekiwań co do czasu realizacji) w zakresie trzech pokoleń (młoda dorosła–matka, matka–babcia oraz młoda dorosła–babcia!), natomiast wśród młodych mężczyzn zwraca uwagę brak spójności ich oczekiwań zarówno z ojcami, jak i dziadkami. W tym momencie należy wspomnieć także o różnicy w zgodności oczekiwań między matkami a ojcami w zależności od płci dorosłego dziecka. Otóż w każdym przypadku zgodność między matką a dzieckiem była wyższa niż w relacji z ojcem. Opisane relacje i ich charakterystyka są w podobny sposób opisywane i analizowane szczególnie w koncepcjach psychodynamicznych (Fajkowska-Stanik, 2001). Z jednej strony analiza ta może wskazywać na rolę rodziców jako nośników zmiany w stosunku do swoich dzieci „w dół”, a dla swoich rodziców „w górę”. Z drugiej strony można tu przyjąć za Fajkowską-Stanik (2001) propozycję, w której wychodzi się z założenia, że wzory identyfikacyjne pochodzą od matek.

Wyniki badania siły transmisji dotyczące modeli uwarunkowań oczekiwań temporalnych, które w świetle przyjętego modelu badań miały być nie tyle wypadkową wieku i spostrzeganych wydarzeń normatywnych, ile raczej subiektywną „teorią własnego życia”, potwierdziło się. Wyniki badań wskazały, że na podejmowanie zadania, jakim jest rodzicielstwo, mają wpływ własne indywidualne doświadczenia w sferze intymnej, związanej z wyborem partnera życiowego, a nie doświadczenia związane z wpływem środowiska. Opisane modele są zgodne z podawanymi w literaturze wyjaśnieniami powodów bezdzietności – jednym z głównych jest brak odpowiedniego partnera życiowego (Jarmołowska, 2009). Ponadto można zatem zauważyć, że pozytywna ewaluacja wydarzeń przekłada się na planowane zachowanie bez względu na to, czy ma ono charakter kompensacyjny i życzeniowy, czy nie. Celem pracy z młodymi ludźmi może być urealnianie samooceny i poczucia wpływu na poszczególne obszary życia (w tym obszarze rodzinnego i zawodowego).

Podsumowując analizy zmiennych związanych z ewaluacją wpływu na życie urodzenia pierwszego i kolejnego dziecka oraz w zakresie oczekiwanego doświadczenia można zauważyć, że nie znaleziono predyktorów zmienności tych zmiennych w obszarze normatywnej koncepcji życia. W większości przypadków odwoływano się do ewaluacji innych wydarzeń i oczekiwanego czasu ich realizacji. Należy zauważyć, że uzyskany obraz zmienności ewaluacji wybranych zmiennych w rodzinie wskazuje na ich związek z strukturami oczekiwanego doświadczenia. Zatem uzyskane rezultaty obrazują możliwą, specyficzną, autonomiczną drogę życia budowaną przez młodych dorosłych (szczególnie mężczyzn).

Otrzymane wyniki oczekiwanego wieku podjęcia tego zadania rozwojowego wskazują, że kontekst społeczny rozwoju nie jest jedynym predyktorem w przewidywaniu osobistej lub cudzej przyszłości. Można wskazać, że podejmowanie zadań związanych z prokreacją może być moderowane przez płęć i uwarunkowane własnymi

doświadczeniami i ewaluacją związku z partnerem życiowym oraz ewaluacją wpływu ciąży (u kobiet), subiektywnymi oczekiwaniami dotyczącymi czasu urodzenia się pierwszego i kolejnego dziecka (u kobiet i mężczyzn) oraz ewaluacją wpływu urodzenia się pierwszego i kolejnego dziecka (u mężczyzn). Rezultat ten wskazuje na znaczenie struktur i procesów psychicznych związanych z ewaluacją znaczenia wydarzeń dla planowania działań w przyszłości. Struktury te opisane zostały zarówno w koncepcji Ajzena (intencja, postawa, 1991), jak i Trempały i Malmberga (1996).

ZAKOŃCZENIE

Przedstawione rezultaty badań uwidoczniły różnice uwarunkowań podejmowania rodzicielstwa między młodymi kobietami i mężczyznami oraz większą podatność na rozumienie i respektowanie wzorców starszych pokoleń wśród kobiet niż wśród mężczyzn. Wobec tego można wskazać na swoiste osłabienie procesu transmisji międzypokoleniowej w rodzinie szczególnie dotyczącej mężczyzn. Nasuwa się jednak pytanie: czy charakter procesu przekazywania doświadczeń i zachowań jest ponadczasowy, czy związany ze społeczną rolą przypisywaną kobiecie i mężczyźnie? Ponieważ siła i kontynuacja pewnych wzorców rodziny i rodzicielstwa zachodzi na poziomie psychologicznym i jest ukryta w procesach ewaluacji, a nie samych treściach przekazów rodzinnych, można podsumować, że rezultaty badań przybliżają mechanizmy pośredniczące w procesie zmiany wzorców zachowania.

LITERATURA

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50 (2), 179-211.
- Arnett, J.J. (2007). *The long and leisurely route: Coming of age in Europe today*. *Current History*, March, 130-136. <http://www.jeffreyarnett.com/articles.htm>.
- Bauman, Z. (2008). *Wspólnota. W poszukiwaniu bezpieczeństwa w niepewnym świecie*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Benedict, R. (1999). *Wzory kultury*. Warszawa: Muza.
- Boszkiewicz, H. (1997). *Rzetelność i trafność w nieklasycznych modelach testów*. Bydgoszcz: Instytut Psychologii AB.
- Bowen, M. (1978). *Family Therapy in clinical Practice*. New York: Jason Aronson.
- Bronfenbrenner, U. (1981). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge: Harvard University Press.
- Brzezińska, A. (2000). *Spoleczna psychologia rozwoju*. Warszawa: Wydawnictwo „Scholar”.
- Czerwińska-Jasiewicz M. (1997). *Decyzje młodzieży dotyczące własnej przyszłości*. Warszawa: PWN.
- Erikson, E. (2004). *Tożsamość a cykl życia*. Poznań: Rebis.

- Fajkowska-Stanik, M. (2001). *Transseksualizm i rodzina. Przekaz pokoleniowy wzorów relacyjnych w rodzinach transseksualnych kobiet*. Warszawa: Wydawnictwo IP PAN i SWPS.
- Farnicka, M. (2011). *Przemiany realizacji zadań rozwojowych. Ewolucja czy rewolucja?* Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza UZ.
- Farnicka M., (2013). *Między wyborem a przymusem. Rodzina a sposoby radzenia sobie w różnych sytuacjach życiowych*. Warszawa: Difin.
- Farnicka, M., Liberska, H. (2014). Transmisja międzypokoleniowa – procesy zachodzące na styku pokoleń. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny (185-201)*. Warszawa: PWN.
- Freudenreich, D., Liberska, H., Miluska, J. (2011). Man's engagement in family life – changes and contexts. W: H. Liberska (ed.), *Relations in marriage and family: Genesis, quality and development (153-174)*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Frydrychowicz, A. (1986). *Adaptacja Testu Stosunków Rodzinnych Bene, Anthony*. Warszawa: PTP.
- Giddens, A. (2001). *Nowoczesność i tożsamość*. Warszawa: PWN.
- Giddens, A. (2008). *Konsekwencje nowoczesności*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Gurba, E. (2011). Wczesna dorosłość. W: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka (287-311)*. Warszawa: PWN.
- Havighurst, R. (1981). *Developmental tasks and education*. New York: Longman.
- Jarmołowska, A. (2009). Psychologiczna problematyka bezdzietności zamierzonej. W: T. Rostowska (red.), *Psychologia rodziny (183-195)*. Warszawa: Difin.
- Kowalik, S. (2003). *Rozwój społeczny*. W: B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka, t. 3 (71-105)*. Warszawa: PWN.
- Liberska, H. (2004). *Perspektywy temporalne młodzieży. Wybrane uwarunkowania*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Liberska, H. (2006). Orientacja przyszłościowa młodzieży a jej środowisko rodzinne. *Roczniki Socjologii Rodziny, t. XVII, 65-82*.
- Liberska, H. (2014). Rozwój rodziny i rozwój w rodzinie. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny (221-242)*. Warszawa: PWN.
- Linton, R. (2002). *Kulturowe podstawy osobowości*. Warszawa: PWN.
- Obuchowski K. (1993). *Człowiek intencjonalny*. Warszawa: PWN.
- Markus, H. (1977). Self- schemata and processing information about the self. *Journal of Personality and Social Psychology, 35, 63-78*.
- Mead, M. (1978). *Kultura i tożsamość*. Warszawa: PWN.
- Mynarska, M. (2011). Kiedy mieć dziecko? Jakościowe badanie procesu odraczania decyzji o rodzicielstwie. *Psychologia Społeczna, t. 6, 226-240*.
- Nurmi, J.-E. (1993). Adolescent Development in an Age-graded Context: The Role of Personal Beliefs, Goals, and Strategies in the Tackling of Developmental Tasks. *Journal of Behavioral Development, vol. 16, 2169-2189*.
- Oleszkowicz, A., Misztela, A. (2015). How do young Poles perceive their adulthood? *Journal of Adolescent Research, no 6, 683-709*.
- Pervin, L.A. (2002). *Psychologia osobowości*. Gdańsk: GWP.
- Radochoński, M. (1986). Rodzina jako system psychospołeczny. *Problemy Rodziny, 13, 10-17*.
- Rostowska, T. (1995). *Transmisja międzypokoleniowa w rodzinie w zakresie wybranych wymiarów osobowości*. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Rostowska, T. (1997). *Zgodność strategii radzenia sobie ze stresem u rodziców i ich dorosłych dzieci*. W: J. Rostowski, T. Rostowska, I. Janicka (red.), *Psychospołeczne aspekty rozwoju człowieka (389-399)*. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Rostowska, T. (2008). *Małżeństwo, rodzina, praca a jakość życia*. Kraków: Impuls.

- Sitarczyk, M. (2002). *Międzypokoleniowa transmisja postaw wychowawczych ojców*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Slany, K. (2006). Socjo-demograficzne aspekty „syndromu – opóźniania” i jego konsekwencje dla polityki społecznej. *Roczniki Socjologii Rodziny*, XVII, 13-25.
- Trempała, J. (2002). *Czas i zmiana*. Bydgoszcz: Wydawnictwo AB.
- Trempała, J., Malmberg, L.E. (1996). Dorosłość w oczekiwaniach młodzieży polskiej i fińskiej. *Forum Psychologiczne*, 1, 59-70.
- Tyszkowa, M. (1985). *Rola rodziny w kształtowaniu się wyobrażeń o własnej przyszłości i aspiracji życiowych dzieci i młodzieży*. W: M. Tyszkowa (red.), *Rozwój dziecka w rodzinie i poza rodziną* (9-68). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Wałęcka-Matyja, K. (2014). *Role i funkcje rodziny*. W: I. Janicka, H. Liberska (red.), *Psychologia rodziny* (95-113). Warszawa: PWN.
- Wojciszke, B (1986). *Struktura „ja” wartości osobiste i zachowanie*. Wrocław: Ossolineum.

**W POSZUKIWANIU UWARUNKOWAŃ TRANSMISJI MIĘDZYPOKOLENIOWEJ –
ZNACZENIE PEŁNIONEJ ROLI RODZINNEJ
W KONTYNUOWANIU WZORCÓW RODZICIELSTWA**

STRESZCZENIE: Celem prezentowanych badań było poszukiwanie przejawów transmisji międzypokoleniowej w zakresie wzorców realizowania zadań rozwojowych wczesnej dorosłości ze szczególnym uwzględnieniem rodzicielstwa. W ramach zbudowanego modelu badawczego, starano się wyjaśnić wpływ transmisji międzypokoleniowej na podejmowanie i realizowanie rodzicielstwa przez młodych dorosłych w obszarze wiedzy społecznej oraz oczekiwanego doświadczenia. W trakcie postępowania badawczego przebadano 109 trójpokoleniowych rodzin (N = 407 osób). Rezultaty badań zobrazowały różnorodność procesu transmisji międzypokoleniowej głównie w zależności od płci i przynależności do danej kohorty. Wykazano także częstszą podatność na transmisję rodzinnych modeli zachowań wśród kobiet oraz silniejsze procesy transmisji między sąsiednimi pokoleniami. **SŁOWA KLUCZOWE:** transmisja międzypokoleniowa, wczesna dorosłość, podejmowanie rodzicielstwa, relacje trójpokoleniowe.

**THE SEARCH FOR INTERGENERATIONAL TRANSMISSION’ DETERMINANTS –
THE IMPACT OF ONE’S FAMILY ROLE
ON CONTINUING PATTERNS OF PARENTING**

SUMMARY: The goal of the study was the search for similarity between generations in respect of social knowledge and expected experience connected with parenthood. In the research model, the following variables were distinguished: the concept of normative development in three generations, the sense of influence on one’s own life and expectations towards future related to the time of realization of parenthood. In the explored area research group was consist from N = 407 individuals from 109 families. It turned out that: structures of social knowledge on normativeness do not have a relevant influence on the structures of expected experience – women are more prone to transmission of family models of behaviors.

KEYWORDS: developmental task, parenthood, changes in family life patterns, intergeneration transmission, young adult.